

APROXIMACIÓ A L'ESTUDI DE LA PAGESIA MALLORQUINA AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XIX *

Introducció.

Les línies que segueixen no són el resultat d'un treball acabat, pretenen, simplement, suggerir algunes consideracions sobre aspectes parcials d'un projecte més ampli que es troba en vies de realització. Aquest, amb poques paraules, seria el següent: l'anàlisi dels trets de l'estructura agrària mallorquina¹ anteriors a les transformacions socio-econòmiques que esdevenen a l'illa a partir de la segona meitat del segle XIX, basant-nos en la sistematització de tres fonts essencials:

- “Informe sobre población, agricultura, instrucción pública, comercio y fábricas, emitidos por los Ayuntamientos de las Villas en 1800” (Arxiu Municipal de Ciutat, L. P. 677 bis).
- l'estructura de la propietat dels pobles de l'illa, a través de les de les dades que subministra l'*Apeo* de Garay, del 1818.
- “Estadística de población y riqueza agrícola”, que es va confectionar l'any 1834 (Arxiu Històric de Mallorca, D. 830).²

* Una versió d'aquest article fou presentada a l'àrea de Sociologia rural del “I Congreso de Sociología” que tingué lloc a Saragossa els dies 24 a 27 de setembre de 1981.

¹ La primera part d'aquest article, especialment tot el relacionat amb la caracterització dels trets de l'estructura agrària, contractació agrària i tipologia pagesa, ha de ser complementada per la lectura de J. SUAU, “La pagesia mallorquina al segle XVIII i primera meitat del segle XIX”, Memòria de Doctorat presentada al Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, el setembre de 1979, 3 vols., inèdita; I. MOLL; J. SUAU, “Senyors i pagesos a Mallorca”, *Estudis d'Història Agrària*, 1979, n.º 2, pp. 95-170.

² No disposam d'espai suficient pel comentari d'aquestes fonts, raó per la qual hem preferit dedicar-hi un article de propera aparició a la revista *Fontes Rerum Balearium*. L'“Informe” de 1800 conté un total de vint-i-sis pobles, alguns dels quals engloben encara els sufraganis o agregats corresponents. Si es comptabilitzen aquests darrers, llavors la informació que facilita l'“Informe” es refereix a quaranta-vuit viles i llogarets: Alaró (Consell); Alcúdia; Artà (Capdepera i Son Servera); Binissalem (Lloseta); Bunyola (Orient);

Aquesta anàlisi ha de servir de base per una recerca posterior sobre les relacions existents entre l'agricultura i pagesia mallorquines amb el capitalisme. És evident que sense aquesta tasca de fixació dels elements entorn dels quals s'articulava l'estructura agrària mallorquina a la primera meitat del segle XIX es farà molt difícil entendre aquestes relacions. Aquí, creiem, rau l'interès del nostre treball.

Aquest serie el plantejament a llarg termini. Ara bé, tal com apuntàvem abans, hem tingut, ara, la intenció d'oferir alguns resultats, provisionals, relatius a aspectes parcials d'aquest projecte, i, pel que fa el cas, creiem oportú fer les següents puntualitzacions:

— *primera*, hem escollit com a objecte central de la investigació, intentar de descobrir alguns dels trets que caracteritzen l'estructura agrària de l'illa, i, dintre d'aquesta, la possible presència d'activitats no agràries.

— *segona*, que tot i que utilitzem una documentació referida a tres moments diferents del primer terç del segle XIX, no assajem d'examinar l'evolució dels constituents de l'estructura agrària, o d'aquesta en conjunt, al larg dels trenta primers anys de la centúria; es tracta, pel contrari, d'un estudi sincrònic, amb l'atenció posada en determinats elements de l'estructura agrària, *tal com es presentaven* en el període establert; aquest planteig no implica, per descomptat, el postular que la dinàmica històrica es trobés absent, en aquest moment, de la formació mallorquina, ans tot el contrari; el que volem dir és que tota estructura agrària — mentre no s'hi produeixin canvis qualitatius — mostra unes característiques que són les que permeten d'identificar-la; són, precisament, els trets d'aquest sistema els que pretenem escorco-

Campanet (Búger); Campos; Deià; Felanitx; Inca; Sant Joan; Lluçmajor; Manacor (Sant Llorenç); Santa Margalida (Maria); Santa Maria (Santa Eugènia); Marratxí; Montuïri; Petra (Ariany); Sa Pobla; Porreres; Puigpunyent (Estellencs i Galilea); Santanyí (Alqueria Blanca; Llombarts; Ses Salines i Calonge); Selva (Mancor; Moscarí; Caimari); Sencelles (Biniali); Costitx; Sóller (Fornalutx).

L' "*Estadística*" de 1834 la contestaren: Artà; Bunyola Calvià (Capdellà); Costitx; Escorca; Estellencs; Felanitx; Galilea; Lluçmajor; Maria; Marratxí, Montuïri, Sa Pobla, Pollença; Puigpunyent; Porreres; Santa Eugènia; Santa Margalida; Santa Maria, Sencelles, Son Servera; Vilafranca. És a dir, un total de vint-i-tres pobles.

Els pobles que apareixen a les dues fonts són: Artà; Bunyola; Felanitx; Lluçmajor; Marratxí; Montuïri; Sa Pobla; Puigpunyent; Porreres; Santa Margalida; Santa Maria, Sencelles. Dotze pobles. Finalment, disposam d' "*Apeos*" per: Algaida; Artà; Bunyola; Capdepera; Santa Maria; Montuïri; Pollença; Puigpunyent; Son Servera. Nou pobles.

Les viles que figuren en les tres fonts són: Artà; Bunyola; Montuïri; Puigpunyent; Santa Maria.

És aquesta, creiem, una mostra prou representativa de les diferents zones o comarques de l'illa. L'única llacuna greu és Ciutat.

llar; així, idò, la utilització de tres fonts cronològicament diferents no respon a cap plantejament evolutiu, sinó que obeeix a la necessitat de complementar la informació de l'enquesta més complerta que és la del 1834.

— *tercera*, que considerem encertat aquest plantejament per la raó apuntada al començament: l'estructura agrària no havia sofert, encara, modificacions substancials; caldrà esperar a la segona meitat del segle XIX per a albirar símptomes de canvis que la trastocaran; és evident que el nostre model seria inadequat per una situació sotmesa a alteracions i mudaments continus; que no era aquest el cas ho corroboren nombrosos testimonis.³

Metodologia.

L'escassetat de publicacions específiques sobre la història agrària mallorquina de la primera meitat del segle XIX no es deu a la insuficiència de fonts, aquestes abunden a la majoria d'arxius de l'illa (Històric; Municipal de Ciutat; municipals i parroquials de les viles, etc.). Més aviat, el problema consisteix en la necessitat d'haver d'escollir davant de la inabarcable tasca que suposaria el pretendre sistematitzar tot el material disponible. En aquest sentit, Mallorca és un lloc privilegiat per la recerca històrica.

Els treballs més interessants que, tot i no centrar-se en el període esmentat, toquen aspectes de la pagesia i agricultura mallorquines d'aquests anys, es poden classificar en dos grups:

— *estudis generals*, des del punt de vista cronològic o bé perquè intenten abastar tota l'illa: B. Barceló; J. Bisson; Daviu, Moll, Suau; I. Moll, i J. Suau;⁴ dintre d'aquest apartat, cal fer al·lusió a l'excel·lent treball de V. M.ª Rosselló⁵ sobre el sud i el sudest de l'illa.

³ J. SUAU, op. cit., 1979, 1976, "Demografia rural mallorquina del segle XVIII", *Mayurqa*, n. 16, juliol-des., pp. 137-181; I. MOLL; J. SUAU, op. cit., 1979; V. M.ª ROSSELLÓ, "Introducción geográfica", dins "Balears", Madrid, 1974; J. BISSON, "La terre et l'homme aux Iles Baléares", Aix-en-Provence, 1977, et. etc.

⁴ B. BARCELÓ, "La vida económica de Mallorca en el siglo XIX", Ciutat, *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, 1961, n. 632, juliol-sept., pp. 168-181. J. BISSON, op. cit., 1977; G. DAVIU; I. MOLL; J. SUAU. "Estructura agraria mallorquina del siglo XVIII: intento de aproximación", Madrid, 1978, pp. 219-226. I. MOLL; J. SUAU, op. cit., 1979.

⁵ "Mallorca. El Sur y Sureste (Municipios de Lluçmajor, Campos, Ses Salines, Santanyí, Felanitx y Manacor)", Ciutat, 1964.

— *monografies*: a) contractes agraris, I. Moll; J. Suau; ⁶ b) desamortització de Mendizábal, J. Ferragut; ⁷ c) tècnica agrícola, E. Grau i E. Tello; ⁸ d) estructura de la propietat, J. Bisson; M. Ferrer Flórez; J. Mulet, B. Pastor.⁹

No pretenem restar mèrits a aquestes contribucions. La seva importància pel coneixement del passat mallorquí és ben pelesa. El que notem a faltar en alguns d'aquests treballs és un tractament metodològic més aprofundit de les fonts disponibles, un ús més acurat que transcendeixi l'estadi de la mera descripció i ordenació de les dades contingudes a les enquestes i estadístiques existents. La tradició historiogràfica ha menyspreat, sovint, la utilització de tècniques complementàries de la tasca de l'historiador, tècniques que poden donar molta llum sobre aspectes difícils de distingir mitjançant la simple exposició — descripció — de les dades. El que pretenem és fer lloc a la necessària utilització de l'aparell estadístic en la manipulació que del cos de dades porten a terme els historiadors. La informació quantitativa que contenen les enquestes del segle XIX es pot sistematitzar amb facilitat a fi d'aconseguir copsar millor la relació existent entre els seus diferents constituents, així com, a vegades, arribar a precisar i ajudar a fer sobresortir determinats caires i matisos, que passarien desapercibuts amb els procediments metodològics "tradicionals". Aquest és, justament, un dels punts centrals del nostre treball: el d'avaluar la presència i importància de les activitats no agràries dintre de l'estructura agrària, activitats que no solen quedar recollides, generalment, a les fonts més que

⁶ "Algunas anotaciones sobre los contratos agrarios", Ciutat de Mallorca, comunicació presentada al Primer Encuentro de Historia Contemporánea, maig del 1977; op. cit., 1979; J. SUAU, op. cit., 1979, vol. II: 406-482.

⁷ "La Desamortización de Mendizábal en Mallorca", *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación, de Ciutat de Mallorca*, 1974, juliol-sept., i oct.-des., núms. 684-685, pp. 125-179.

⁸ E. TELLO, "La producció cerealícola al pla de Mallorca a mitjan segle XIX", Memòria de llicenciatura presentada al Departament d'Història Contemporània de la Facultat de Geografia de la Universitat de Barcelona, el Sept. de 1979. Vegeu un resum a "La producció cerealícola de les petites explotacions pageses del pla de Mallorca (1850-1851)", article a aparèixer al n. 4 d'*Estudis d'Història Agrària*. E. GRAU, "El conreu de l'olivera a Mallorca a mitjan segle XIX: sistema de conreu, organització del treball, rendiments i productivitat segons les dades de l'enquesta fiscal de 1850-1851", Memòria de llicenciatura a presentar al setembre de 1981 al mateix Departament abans citat.

⁹ J. BISSON, "Origen y decadencia de la gran propiedad en Mallorca", Ciutat, *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, 1969, n. 665, oct.-des. pp. 161-198. M. FERRER FLÓREZ, "Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca", Ciutat, 1974. J. MULET, "Algaida y su término municipal. Aportación al estudio de la estructura agraria", *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación*, de Ciutat de Mallorca, 1967, n. 657. B. PASTOR, "María de Ja Salut: un exemple de canvi de paisatge dins el Pla de Maorca", *Mayurqa*, 1976, n. 16, juliol-des.

d'una forma indirecta, d'aquí que es precisi per a estudiar-les una anàlisi més pormenoritzada, que posi en relació els indicis i traces dispersos a les fonts.¹⁰

El criteri que ha presidit l'elecció de les variables amb les quals hem treballat,¹¹ és tributari del plantejament metodològic d'Eric L. Almquist.¹² Considerem, emperò, necessari fer dues matisacions al treball d'aquest autor: *primera*, contràriament al que Almquist preten, és el seu un cas clar, d'indústria "domèstica" o "rural", però que difícilment pot ésser acceptat com a un exemple típic de "proto-industrialització";¹³ *segona*, en el cas de Mallorca, la indústria "domèstica" no sembla jugar cap paper rellevant com a fórmula alternativa a les tasques agràries, excepció feta de casos molt concrets, i, en certa mesura atípica, dins del context de l'illa (Sóller, tal vegada Artà). A despit d'aquestes consideracions, hem cregut oportú intentar esbrinar quin tipus de relacions guarden entre si les variables apuntades i analitzar, després, el seu comportament, sense esperar, però, que aquest coincideixi amb l'observat per l'autor anglès a Irlanda, i això no solament perquè, com abans advertiem, la indústria "domèstica", contràriament al que succeeix a aquell país, no gaudeix de pes específic dintre de l'economia i societat illenques, sinó, també, perquè es tracta de dues estructures agràries diferents i, per tant, distints han de ser la naturalesa i evolució dels elements que les integren.

¹⁰ Volem agrair a JOAN CASES les atencions tingudes amb nosaltres a l'hora d'utilitzar l'ordenador de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i a BARTOMEU PASTOR la seva amabilitat en posar a la nostra disposició les dades dels *Apeos* de Garay que li hem sol·licitat.

¹¹ L'elecció de les variables l'hem feta, també, en funció de la informació continguda a les fonts, sovint parcial, incompleta, la qual cosa ens ha obligat a limitar-nos a la més completa pel que fa al nombre de pobles representats.

¹² "Pre-Famine Ireland and the theory of European Proto-Industrialization Evidence from the 1841 Census", *The Journal of Economic History*, 1979, sep., n. 3, vol. XXXIX, pp. 699-718.

¹³ És clar que, molts autors, les diferències existents entre indústria "domèstica" i "protoindustrialització" no apareixen ben delimitades. Alguns autors afirmen que aquesta porta, directament, a la revolució industrial, mentre que d'altres sostenen que aquella no provoca, necessàriament, un tal procés d'industrialització. Nosaltres pensam que la diferència fonamental entre ambdós conceptes rau en l'especialització complementària (agricultura/indústria) i en la superació del mercat regional que duu implícit un procés proto-industrialitzador, tal com assenyalava E. L. JONES a "Los orígenes agrícolas de la industria", a *Agricultura y desarrollo del capitalismo*, Madrid, Comunicació, 1974, pp. 303-341. No creiem, però, que la proto-industrialització sigui l'element previ, imprescindible, que dona lloc a la revolució industrial, i, encara menys, com semblen apuntar alguns autors, que a partir de la "proto-industrialització" — i molt manco de la indústria "domèstica" — es pugui arribar a formular un model de transició del feudalisme al capitalisme. Podeu trobar un bon estat de la qüestió sobre aquesta problemàtica a M. GARCÍA BONAFÉ i R. ARACIL, "La Protoindustrialització: un nou concepte en la història econòmica", *L'Avenc*, n. 32, 1980, novembre, pp. 64-69.

No voldríem acabar aquest apartat metodològic sense insistir en dues qüestions. La primera posa esment en la necessitat de conèixer el marc general del període al qual es refereixen les fonts emprades. L'ús d'una documentació aïllada del context general que l'ha generada pot ésser més una causa de confusió que d'encert. En aquest sentit, per tenir ben presents els trets de l'estructura agrària mallorquina del segle XVIII i primers decennis del segle XIX, ens remetem a les obres abans apuntades.¹⁴ La segona tracta de la conveniència de completar amb les referències qualitatives i amb la informació no quantificable, que moltes vegades donen més llum sobre la realitat històrica. Un cop més treiem a relleu el tema de les activitats "no agràries" que es desenrotllaven dins de la pagesia, i que tant poques traces han deixat a les estadístiques i documents de l'època.

* * *

De resultes de la sistematització i anàlisi de les fonts emprades, podem extreure les següents consideracions provisionals.

Pel que fa a l'estructura agrària.

L'estructura agrària mallorquina al segle XVIII i primers anys del XIX, vindria caracteritzada per tres elements fonamentals:

- el predomini socio-econòmic de la noblesa.
- una intensa explotació de la pagesia.
- l'existència d'un procés de diferenciació (que venia d'enrera) dintre la pagesia.

La informació que proporcionen les enquestes i l'*Apeo* s'emmotlla perfectament en aquestes coordenades.

1) En primer lloc, trobem referències contínues a una situació de polarització social entre uns quants, pocs, que ho tenen o controlen pràcticament tot, i uns molts, absolutament dependents dels primers. Aquest estat de coses es posa de relleu a partir de l'estructura de la propietat.¹⁵

¹⁴ Vegeu les notes 1 i 3.

¹⁵ D'acord amb els *Apeos* de Garay, 1818. El d'Algaida es pot trobar a J. MULET, op. cit., 1967, p. 1840.

Quadre n. I

— 1 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	351	31,88	170-82-70	2,21
Artà	328	50,70	125-58-24	1,56
Bunyola	31	27,68	15-98-08	0,22
Capdepera	102	43,78	52-40-82	1,89
Santa Maria	234	45,17	130-96-00	2,93
Montuiri	323	45,42	200-64-76	5,09
Pollença	595	52,66	263-58-50	3,54
Puigpunyent	36	47,37	17-04-00	0,35
Son Servera	203	60,06	80-00-00	3,59

1 - 5 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	504	45,78	1.222-62-51	15,79
Artà	233	36,02	520-07-80	5,98
Bunyola	26	23,21	53-46-87	0,75
Capdepera	93	39,92	203-23-42	7,34
Santa Maria	214	41,32	1.000-54-79	22,40
Montuiri	310	43,61	673-73-17	17,09
Pollença	377	33,36	592-32-65	7,97
Puigpunyent	14	18,42	29-12-95	0,59
Son Servera	100	29,58	218-84-29	9,82

5 - 50 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	219	19,89	2.679-66-90	34,60
Artà	65	10,04	729-80-58	8,34
Bunyola	22	19,64	506-63-89	7,12
Capdepera	31	13,30	521-34-92	18,81
Santa Maria	56	10,81	725-21-63	16,23
Montuiri	66	9,28	954-64-32	24,22
Pollença	127	11,24	2.363-87-84	31,79
Puigpunyent	10	13,16	218-06-21	4,43
Son Servera	22	26,51	233-50-74	10,50

50 - 100 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	16	1,45	1.165-42-47	15,05
Artà	5	0,77	366-69-34	4,24
Bunyola	9	8,04	659-87-96	9,28
Capdepera	2	0,86	142-06-00	5,12
Santa Maria	6	1,16	451-04-05	10,10
Montuiri	5	0,70	385-69-29	9,78
Pollença	17	1,50	1.112-32-98	14,96
Puigpunyent	2	2,63	191-07-07	3,88
Son Servera	6	1,78	383-38-44	17,21

100 - 500 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	10	0,91	1.889-22-04	24,40
Artà	12	1,85	2.665-84-49	30,69
Bunyola	22	19,65	4.101-69-57	57,66
Capdepera	3	1,29	676-11-69	24,39
Santa Maria	7	1,35	1.439-77-81	32,33
Montuiri	7	0,98	1.727-44-96	43,82
Pollença	13	1,15	2.530-79-89	34,04
Puigpunyent	11	14,47	2.535-77-10	51,48
Son Servera	7	2,07	1.310-97-13	58,88

500 - 1.000 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	1	0,09	617-25-07	7,97
Artà	1	0,15	551-19-28	6,35
Bunyola	1	0,89	710-31-20	9,98
Capdepera	2	0,85	1.176-96-71	42,45
Santa Maria	1	0,19	719-53-39	16,11
Montuiri	—	—	—	—
Pollença	1	0,09	572-50-18	7,70
Puigpunyent	3	3,95	1.934-85-72	3,28
Son Servera	—	—	—	—

+ 1.000 Hes.

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Hes. As. Cs.	%
Algaida	—	—	—	—
Artà	3	0,47	3.715-22-41	42,79
Bunyola	1	0,89	1.065-82-31	14,99
Capdepera	—	—	—	—
Santa Maria	—	—	—	—
Montuiri	—	—	—	—
Pollença	—	—	—	—
Puigpunyent	—	—	—	—
Son Servera	—	—	—	—

TOTAL

	Propietaris		Extensió	
	n.º	%	Has. As. Cs.	%
Algaida	1.101	100,0	7.744-01-69	100,0
Artà	647	100,0	8.684-42-15	100,0
Bunyola	112	100,0	7.113-79-88	100,0
Capdepera	233	100,0	2.772-13-56	100,0
Santa Maria	518	100,0	4.467-07-67	100,0
Montuiri	711	100,0	3.942-16-50	100,0
Pollença	1.130	100,0	7.435-42-04	100,0
Puigpunyent	76	100,0	4.925-93-05	100,0
Son Servera	338	100,0	2.226-70-60	100,0

Aquesta concentració de les terres en mans d'uns quants propietaris, juntament amb l'existència de fideicomisos, vincles, etc., és denunciada per alguns pobles com a un dels obstacles més greus pel desenvolupament de l'agricultura.¹⁶ Així:

¹⁶ Enquesta de 1800. Qüestió n. 14 de la secció "De la Agricultura", que deia així: "Me comunicarán sobre cada uno de los antecedentes artículos que hayan reparado, estovar su progreso, perfección y general adelantamiento; y cuales los medios que entiendan mas conducentes á mejorar los objetos que comprenden".

“Considerando que la causa de tener tanta extencion las garrigas ó selvas que sin duda podrían por la mayor parte reducirse a cultivo en labarza y viñas, y aumentarse por este medio la Poblacion, dimana de ser aquellas, parte de predios sugetos a fideicomisos que impiden la enagenacion por venta y por contrato emphiteutico, y por consiguiente quedan privadas de pasar a manos que las cultivarian y abonarian...” (*Artà*).

“... sobre todo la permanencia de tan grandes vinculos, fideicomisos, y Mayorazgos, por cuyo motivo no se mejoran los mas de ellos, o quasi todos...” (*Porreres*).

La preeminència econòmica dels terratinents impregna tota la vida dels pobles, i per tant, no té res de sorprenent que la trobem present a quasi bé totes les contestes, les quals, per exemple, alludeixen al fet que:

— els poderosos són els únics que poden facilitar almoïnes als pobres,¹⁷ perquè, normalment, las autoritats municipals no disposen de medis per a subvenir-los.

— solament ells gaudeixen de cabals suficients, tant per a arreglar el mal estat — general — dels camins:

“Los arbitrios para esta nueva construccion parece que no han de ser de cuenta de la Villa, por ser todos sus Vecinos pobres, y ninguno de ellos tiene instrumentos de ruedas y como casi todo el termino que comprende esta Villa es acienda de cavalleros para su propia utilidad, y conbeniencia deberia ser de cuenta de los mismos”.¹⁸

com per fer progressar l'agricultura; alguns pobles (Alaró, Algaida, Sóller, Puigpunyent, entre d'altres), assenyalen que si aquesta branca de l'economia no progressa es deu, solament, a la manca de cura dels grans propietaris.

¹⁷ Respostes a la qüestió n. 2 de l'Apartat “De la Población”, enquesta de 1800: “¿Quales los medios de subsistir para los pobres, quando sanos, y quales para quando enfermos?”.

¹⁸ Contesta de Puigpunyent a la qüestió n. 4 de l'apartat “Del comercio o tráfico”, que era plantejada així: “En que estado están los caminos, y quales los arbitrios menos gravosos que podrían tomarse en la Villa, con el fin de costear una porcion de lo que se necesitaria, asi para recomponerlo, como para construirlos de nuevo, de modo que todo el carruage pudiese executarse, con carros”. Vegeu, també, les contestes d'Alaró i Sóller que s'expressen en els mateixos termes.

A una estructura agrària en què la noblesa detenia el predomini socio-econòmic, en un marc on el latifundi era l'element determinant, no és estrany que els jornalers — després veurem que constituïen el grup pagès més nombrós — i els pobres estassin abocats a caure dins d'una exasperada concurrència per l'ús de la terra i que, per tant, els terratinents poguessin imposar sobre aquest grup pagès una renda autènticament usurària; així cal entendre el sistema de *rotas* i l'existència dels *roters*, dels quals trobam referències a les enquestes.

Finalment, podem constatar al·lusions a altres formes d'extorsió que requeïen sobre la gent — censos, censals, tributació, etc. — i que, juntament amb el que abans apuntàvem, determinaven una situació de greu explotació en la qual es trobava bona part de la pagesia mallorquina.¹⁹

II) Fruit natural d'aquest estat de coses era la pobresa que palejava un sector prou considerable de la població rural mallorquina, i que es translluïa, entre moltes altres coses, en l'escassa capacitat de consum de productes que no fossin estrictament queviures, en la feble demanda interna de productes manufacturats, i, en definitiva, com més endavant tindrem ocasió de tractar, en la inexistència d'un mercat intern prou desenvolupat.

III) Les dades de les enquestes permeten extreure algunes precisions sobre determinades categories o tipus rurals. Ara bé, per començar cal intentar precisar el significat dels termes que apareixen a l'estadística del 1834: desconeixem els criteris que es van seguir a l'hora de classificar els veïns de cada municipi, raó per la qual ignoram el contingut exacte de mots com ara: "propietarios", "colonos", "jornaleros", "pastores", "obreros asalariados", etc., la qual cosa fa difícil l'arribar a fixar una tipologia rural que s'ajusti a la realitat històrica. De totes maneres, i tenint ben present que aquests tipus rurals són comprensibles tan sols dins del marc de l'estructura agrària, de l'estructura latifundista predominant a l'illa, creiem que es poden apuntar els següents trets.

¹⁹ Valgui com a exemple la resposta de Petra a la qüestió n. 14 de la secció "*De la Agricultura*"; vegeu la nota 16.

Quadre n. II

	COLONS		PROPIETARIS		JORNALERS		POBLACIÓ
	n.º	% sobre població	n.º	% sobre població	n.º	% sobre població	
Artà	81	2,16	708	18,87	500	13,33	3.752
Capdepera	25	2,09	240	20,08	200	16,74	1.195
Son Servera	10	0,60	226	13,49	388	23,16	1.675
Bunyola	30	1,88	10	0,63	272	17,06	1.594
Orient	8	3,21	3	1,20	37	14,86	249
Calvià i Capdellà	21	1,96	15	1,40	259	24,18	1.071
Escorca	24	10,26	19	8,12	20	8,55	234
Felanitx	522	6,04	98	1,13	2.722	32,06	8.647
Lluçmajor	64	0,90	119	1,68	319	4,50	7.090
Santa Margalida	53	2,68	215	10,88	479	24,24	1.976
Maria	19	2,05	93	10,02	240	25,86	928
Santa Maria	8	0,45	46	2,57	manquen dades		1.792
Santa Eugènia	4	0,73	24	4,36	manquen dades		551
Marratxí	26	1,74	6	0,40	418	28,05	1.490
Montuiri	26	1,34	34	1,75	310	15,95	1.944
Sa Pobla	15	0,51	625	21,43	285	9,77	2.917
Pollença	90	1,60	330	5,85	800	14,19	5.638
Porreres	25	0,68	747	20,43	1.830	50,05	3.656
Puigpunyent	25	3,22	5	0,64	182	23,42	777
Estellencs	8	1,48	17	3,15	87	16,11	540
Galilea	2	0,46	5	1,15	11	2,54	433
Sencelles	12	0,54	20	0,91	466	21,10	2.209
Biniali	no n'hi ha		3	0,71	30	7,06	425
Costitx	no n'hi ha		6	0,55	128	11,65	1.099
Vilafranca	11	1,58	134	19,23	89	12,77	697
Total	1.109	2,11	3.748	7,13	10.122	20,15*	52.579

* Aquest percentatge ha estat obtingut sense considerar les dades de població de Sta. Maria i Sta. Eugènia puix que per aquestes poblacions manquen les dades dels jornalers.

Els jornalers eren el grup pagès més nombrós: 20,15 % de mitjana respecte del total de població. Podem, per altra banda, constatar una gran diversitat en la importància relativa d'aquesta categoria segons els pobles — n'hi ha prou amb comparar els percentatges de Galilea (2,54 %) i Porreres (50,05 %) —,²⁰ i que els percentatges més alts — Porreres, Felanitx, Marratxí, Maria — no corresponen a municipis de Muntanya.

A grans trets, s'han de distingir dos tipus de jornalers:

— El constituït pels totalment desprovistos de terra, que, lògicament, depenen completament per a subsistir del mercat de treball. Era, aquest, un grup considerable, tal com es posa de manifest als *Apeos* de Garay:²¹

Quadre n. III

	Veïns que apareixen a l' <i>Apeo</i>	Veïns sense terra n.	%
Alaró	668	318	47,60
Binissalem	588	102	17,35
Calvià	464	103	22,20
Capdepera	267	41	15,36
Consell	156	13	8,33
Estellencs	112	39	34,82
Montuiri	729	21	2,88

Era aquest, a més, el sector de població més pobre. Tots els pobles contesten a la qüestió n. 2 de població de l'enquesta del 1800²² en uns termes que, pràcticament, els indigents són equiparats als jornalers, assenyalen que aquests es veuen obligats a viure d'almoïna quan no hi ha treball al camp, i que fins i tot quan troben algú que els faci caritat, arrossegueu una existència miserable, situació que es veu agreujada pel fet que pocs pobles — Campos, Felanitx i Manacor — gaudien d'hospitals o d'institucions per a socórrer-los. No és difícil d'imaginar el que suposava per aquesta gent el no trobar qui els facilités jornal, el

²⁰ És probable que aquestes diferències de percentatges responguin, en part, a criteris desiguals a l'hora de comptabilitzar els jornalers d'un poble (inclusió de dones, nins, etc.).

²¹ Per a aquesta informació, les dades es troben a J. SUAU, op. cit., 1979, vol. I: pp. 270-271. Evidentment, no pretenem que *tots* els qui apareixen com a desprovistos de terra siguin jornalers. El que afirmem és que una part d'ells ho eren.

²² Vegeu nota 17.

no poder treballar, circumstància freqüent al món mallorquí, articulat entorn del predomini aixefant d'una activitat: l'agrària. Quan als moments de carestia, motivats per l'efecte combinat del clima i l'especulació, els terratinents i arrendataris no contractaven gent a les places dels pobles per anar a treballar als sementers, llavors els qui precisaven del jornal diari per a subsistir es veien abocats a situacions d'autèntica fam, les quals s'agreujaven degut a les alces que experimentaven els prues dels queviures en aquests moments. Les seqüeles — de tot ordre — que se'n deriven han deixat la seva imprompta en el nostre passat.²³

— L'integrat pels qui, tot i anar a jornal, disposaven d'un bocí de terra, la qual els era insuficient per a assolir la subsistència familiar. És segurament aquest el grup jornalier de més pes dins l'estructura agrària mallorquina:

Sta. Margalida: “No se pueden considerar de esta clase más que cincuenta pues aunque haya mayor número de jornaleros tienen una corta porción de bienes y van a jornal después de haverlos cultivado...”²⁴

Sencelles: “De estos considerados como simples jornaleros hay 276 que no lo son absolutamente sino que poseen alguna porción de bienes cuyo cultivo practicado por ellos mismos y el producto al jornal a que después se dedican hace que esta clase tenga una subsistencia algo más pingüe que la de los simples jornaleros...”²⁵

De l'observació del quadre n. I es pot deduir que gran part dels petits propietaris — els qui no arribaven a una hectàrea, en tota seguretat, alguns dels qui en tenien entre una i cinc — necessitaven acudir, juntament amb alguns membres de la família al mercat de treball, en funció, evidentment, de la qualitat dels sòls i del nombre d'individus que integraven aquesta. Són, com es pot veure, un nombre considerable de gent.

D'altra banda, és pelès, tal com apuntàvem abans, que els pobles van seguir criteris distints a l'hora de classificar els veïns a les diferents categories. És clar que alguns pobles comptabilitzaren com a “propietaris” els mitjans o grans (Bunyola; Santa Maria; Montuiri; Pollença; Puigpunyent), mentre que d'altres (Artà; Capdepera i Son Servera) in-

²³ Vegeu J. SUAU, op. cit., 1979, vol. II: pp. 321-405. “Demografia rural mallorquina del segle XVIII”, *Mayurqa*, 1976, n. 16 juliol-des., pp. 137-181.

²⁴ Contesta de Santa Margalida a l'apartat “Riqueza agrícola raiz”, de l'estadística de 1934. En els mateixos termes s'expressa el seu sufragani Santa Eugènia.

²⁵ Vegeu la nota anterior, en aquest cas per Sencelles.

clogueren dintre d'aquesta classe els petits propietaris. Això queda patent amb el següent quadre n. IV, on hem comparat el nombre de propietaris que proporciona l'Apeo (on es prenen en compte tots els propietaris) i els que apareixen a l'estadística de 1835:

Quadre n. IV

	Apeo de Garay		1834
	nombre de propietaris	nombre de propietaris	nombre de jornalers
Artà	647	708	500
Bunyola	112	10	272
Capdepera	233	240	200
Santa Maria	518	46	—
Montuiri	711	34	310
Pollença	1.130	330	800
Puigpunyent	76	5	182
Son Servera	226	338	388

Per tot el fins aquí exposat, és obvi que el terme “jornalero” incloïa els dos tipus esmentats, i que, si partim del fet que l'anar a jornal era el tret específic, i consideram “jornaler” a tot el qui assolía part de la seva reproducció mitjançant la percepció d'un salari, llavors hem de distingir entre els qui conreaven (en possessió o en propietat) qualque tros de terra, encara que els fos insuficient per a subsistir, dels qui n'estaven totalment desprovistos. També és patent que la línia divisòria entre els dos grups “jornalers” no devia passar exclusivament per la quantitat de terra posseïda, sinó, a més d'això, hi devien coadjuvar la càrrega que suposaven les diverses formes d'explotació que requeien damunt la terra i sobre les persones (censos, usura, impostos), així com el nombre de mebres de la família,²⁶ tal com abans apuntàvem.

²⁶ Pel que fa a les següents questions, fonamentals, relacionades amb aquest grup pagès, concretament:

- la naturalesa de les relacions socials que se'n pot derivar de l'existència a l'estructura agrària mallorquina de treball assalariat.
- les seqüeles de l'estructura latifundista, que determinaven, en gran part, la vida del jornalier mallorquí.
- la funció d'aquest, és a dir, la importància que revestien pels latifundistes i pels arrendataris pagesos, vegeu les obres citades al començament.

La informació que faciliten les fonts ens ajuda a detectar, per una banda, l'existència de "colonos", categoria que engloba els grans arrendataris i parcers, i per l'altre, el tipus de contracte agrari predominant.

— L'enquesta de 1800²⁷ permet establir al respecte:

- 1) que la immensa majoria de *possessions* s'arrendaven.
- 2) la durada del contracte, que era de 6, 4 o 9 anys.
- 3) les condicions, que a grans trets eren:
 - el predomini de la renda en diner, i, després, mixta (diner i cereals).
 - la satisfacció de determinades "reserves", així com de diverses obligacions al senyor.
 - i cultivar la terra a ús i costum de bon conrador.
- 4) que no hi havia diferències notables entre els contractes d'arrendament de la zona de muntanya i de la resta de l'illa, si bé, com és natural, a la primera, quan la renda és mixta, el que s'ha d'entregar en espècie és l'oli,²⁸ i a la resta cereals.

La presència de "grans arrendataris pagesos" — pagesos que arrendaven una o varies possessions, que s'havien diferenciat socialment i econòmicament de la resta de la pagesia, que posseïen mitjans de producció (bestiar; utillatge) i que se solien mantenir durant llargs espais de temps a les possessions nobiliàries — està ben documentada durant quasi bé tot el segle XVIII i primera meitat del XIX. Sembla, per les notícies de què disposem, que cap a finals del segle XVIII ja havien assolit una posició privilegiada dins l'estructura agrària, i que aquesta es degué consolidar a la segona meitat del segle XIX. Gràcies al treball de *I. Moll i J. Suau*²⁹ s'ha pogut establir i delimitar:

- primer, l'evolució de famílies d'arrendataris que se succeïen en una o en unes quantes possessions.
- que hi havia pobles on, amb tota seguretat, unes quantes famílies de grans arrendataris controlaven les possessions més importants i que, sovint, es trobaven emparentades entre elles.

²⁷ Qüestió n. 13 de la secció "*De la agricultura*": "Quantos son los Predios arrendados, como se hacen ordinariamente los arrendamientos, á que precio y condiciones, y porque término?"

²⁸ Per a un estudi del contracte d'arrendament a Mallorca, vegeu I. MOLL, J. SUAU, 1979.

²⁹ Op. cit., 1979.

- que els pobles on la major part de la terra era en mans de la noblesa, i on hi havia grans possessions, apareixen sempre grans arrendataris que controlaven la seva explotació.
- que hi havia zones d'influx d'uns pobles sobre els altres pel que fa als arrendataris de possessions.³⁰

D'això en resulta primerament, que entre 1800-1834, període analitzat, ens trobem davant de grans arrendataris pagesos que mantenien una determinada relació amb els senyors de la terra, per una banda, i amb la resta de la pagesia, per altra. En segon lloc, cal distingir-los dels petits arrendataris, o petits parcers, que no gaudien de la força suficient per a controlar la renda de la terra, que vivien constantment amenaçats per les males anyades, pels anys de carestia, de trobar-se impossibilitats de satisfer l'ànnua mercè i de caure, o recaure, dins del grup de jornalers pobres. Els grans arrendataris, al contrari, podien fer cara més favorable a les crisis agràries — que per ells suposaven els períodes de preus baixos — i a les alces de la renda — poder dels senyors — gràcies als mitjans de producció de què disposaven i al control que exercien sobre les possessions. Aquest poder relatiu que gaudien es translluïa de diverses maneres, que no interessa ara especificar.

L'existència d'aquest dos tipus pagesos apareix un tant diluïda, en una primera lectura, dintre de la informació que faciliten les fonts; ara bé, una aproximació més aprofundida permet copsar-la amb més facilitat. *Per començar* — si es contempla el quadre n. II —, si exceptuem Escorca i Felanitx, ens adonem que els percentatges de colons respecte del total de població oscil·len dintre d'uns marges força semblants (0,5 % i 3 %), essent la mitjana de 2,11 % — amb Escorca i Felanitx — i d'1,29 % sense aquests dos pobles. Per tant, el grup de colons representa un percentatge molt baix dintre la pagesia, fet que cal posar en relació amb el que abans apuntàvem: la seva diferenciació social i econòmica. Després, i tornem a la manca de criteris comuns a l'hora de contestar els qüestionaris de l'enquesta del 1800 i de l'estadística del 1834, és evident que molts pobles entengueren que "colono" englobava els dos tipus d'arrendataris abans assenyalats, mentre que d'altres s'amotllaren al criteri restrictiu d'incloure dintre d'aquesta categoria solament els arrendataris/percers benestants.³¹ Això queda ben de manifest en el quadre n. V, on hem desglossat la informació de 1800

³⁰ Així, per exemple, Ciutat exercia la seva influència sobre Alaró, Binissalem, Marratxí i Calvià; Lluçmajor sobre Campos i Algaida; Artà sobre Santa Margalida; i Manacor sobre Petra i Artà.

³¹ En alguns casos, òbviament, no es barrejaren els dos tipus degut a l'absència de grans arrendataris.

i 1834 en tres columnes: a la primera, situem aquells pobles on el nombre de propietaris és més gran que el nombre de colons; a la segona, aquells altres on el nombre de colons és superior al nombre de propietaris, i finalment, a la tercera, figuren el nombre de possessions arrendades que algunes viles indiquen pel 1800.

Quadre n. V

	1834		1800		
	Municipis on el nombre de propietaris és més alt que el nombre de colons		Municipis on el nombre de colons es més alt que el nombre de propietaris		Nombre de possessions arrendades
	Props.	Colons	Props.	Colons	
Artà	708	81			50 (juntament amb els sufraganis)
Capdepera	240	25			
Son Servera	226	10			
Bunyola			10	30	22 (id. id. id.)
Orient			3	8	
Calvià i Capdellà			15	21	
Escorca			19	24	
Felanitx			98	522	
Llucmajor	119	64			56
Sta. Margalida	215	53			32 (id. id. id.)
Maria	93	19			
Sta. Maria	46	8			9 (id. id. id.)
Sta. Eugènia	24	4			
Marratxí			6	26	7
Montuiri	34	26			7
Sa Pobla	625	15			14
Pollença	330	90			
Porreres	747	25			21
Puigpunyent			5	25	14 (id. id. id.)
Galilea			5	20	
Estellencs	17	8			
Sencelles	20	12			16 (id. id. id.)
Biniali	3	—			
Costitx					
Vilafranca	134	11			

Podem observar com algunes de les característiques dels grans arrendataris que més a munt apuntaven, així com la necessitat de distingir entre els dos tipus d'arrendataris pagesos, es deixen entreveure en aquest quadre:

- l'existència d'una relació entre propietaris — en aquest cas, terratinents — i colons — pagesos benestants — es presenta netament a Bunyola, Orient, Calvià i Capdellà, Escorca, Montuiri i Sencelles. Tret de Montuiri i Sencelles tots són municipis de la zona de muntanya, on predominava la gran propietat.
- aquesta és també evident a partir de la comparació colons/nombre de possessions arrendades (vegeu Lluçmajor, Sta. Margalida, Sta. Maria, Sa Pobla i Porreres).
- per contra, és obvi que els 522 colons de Felanitx o els 81 d'Artà, no poden ésser, tots, grans arrendataris; aquesta xifra, en conseqüència, ha de reflectir l'existència de petits arrendataris, percers, roters, etc.
- en fi, cal fer esment que la no coincidència entre propietaris i colons, es deu a la majoria de casos, que la primera categoria comprén a tots els propietaris, petits i grans, mentre que, com acabem d'assenyalar, en alguns casos el terme "colonos" no tan sols fa referència als grans arrendataris sinó que inclou també altres categories del camparolat. Així, si es confronta amb el nombre de possessions arrendades, es veu que, com és lògic, s'ha de rebaixar el nombre de terratinents, i el de grans arrendataris.
- Per acabar amb aquest tipus pagès, volem assenyalar dues qüestions:

a) la primera, que els arrendataris de possessions apareixen dintre de la relació de persones que mereixen el qualificatiu de "comerciants" a las contestes dels pobles a l'apartat "Riqueza Mercantil", de l'estadística del 1834:

"Los comerciantes de este Pueblo son los arrendatarios y los taberneros, y los artículos de tráfico de los primeros consiste con el producto que dan los arrendamientos con sus frutos y animales; y los segundos con los efectos de su tienda que son vino, aguardiente y algunos comestibles". (Maratxí).³²

³² Lluçmajor contesta dient que els comerciants ascendeixen a dos-cents:

— de delmes de sec, verema i altres drets	7
— de vi i altres gèneres	59
— de carns	18

fet que evidència el que apuntàvem més endarrera respecte d'aquest grup pagès: la seva diferenciació respecte de la resta de la pagesia — que vivia a frec de l'estricta subsistència —, en funció de la comercialització de la producció agrària i de la possessió de capital (diner i mitjans de producció).

b) la segona, que l'estretor i la mediocritat del mercat illenc (punt sobre el qual tornarem) devien actuar negativament sobre el desenvolupament d'aquest grup pagès; efectivament, els mateixos elements que havien fet possible el sorgiment i consolidació dels grans arrendataris pagesos (possessió de capital, connivència amb els terratinents per a dur a terme l'explotació de la massa disponible de treballadors assalariats, etc.) constituïen unes traves considerables pel seu ulterior desenvolupament, car la sobreexplotació de la pagesia que reflecteixen les enquestes era fruit de la confluència d'interessos de terratinents i grans arrendataris, però comportava, a la vegada, l'empobriment d'aquesta pagesia i el constrenyiment a l'autosubsistència; en definitiva, aquest estat de coses — lligat amb la inexistència d'activitats industrials a l'illa — conduïa a l'absència d'un mercat suficientment estimulant i a la feblesa d'aquests arrendataris benestants per a una possible transformació de l'estructura agrària.

IV) Els aspectes de l'estructura agrària fins ara tractats, així com l'anàlisi i precisions que hem portat a terme sobre les fonts utilitzades s'han de tenir ben presents per una atinada comprensió de les consideracions, establertes sobre la base de les correlacions entre les variables escollides, que segueixen.

Aquestes consideracions no pretenen ésser altra cosa que hipòtesis, suggeriments, la verossimilitud de les quals cal matisar degut al caràcter parcial de les dades i de la informació que fins el present hem pogut reunir.

— arrendataris de ossessions	54
— arrendataris de bestiar i pastures	15
— de roba i quincalla	18
— de diversos articles	29

Calvià, els comerciants són quaranta-i-un: arrendataris, ferrers i dues botigues de queviures.

Puigpunyent: vint-i-set arrendataris i set botiguers.

Galilea: dos arrendataris i quatre botiguers.

Estellencs: vuit arrendataris i vuit botiguers.

— *Relació colons/jornalers (ordenació segons el percentatge de colons)*.³³

Quadre VI

Municipi	% colons	% jornalers	Municipi	% colons	% jornalers
Escorca	10,26	8,55	Vilafranca	1,58	12,77
Felanitx	6,04	32,06	Estellencs	1,48	16,11
Puigpunyent	3,22	23,42	Montuiri	1,34	15,95
Orient	3,21	14,86	Llucmajor	0,90	4,50
Sta. Margalida	2,68	24,24	Porreres	0,68	50,05
Artà	2,16	13,33	Son Servera	0,60	23,16
Capdepera	2,09	16,74	Sencelles	0,54	21,10
Maria	2,05	25,86	Sa Pobla	0,51	9,77
Calvià	1,96	24,18	Galilea	0,46	2,54
Bunyola	1,88	17,06	Biniali	0,00	7,06
Marratxí	1,74	28,05	Costitx	0,00	11,65
Pollença	1,60	14,19			

No existeix cap tipus de relació entre els percentatges de colons i els percentatges de jornalers, ja que el coeficient de correlació entre les dues variables és, de fet, nul ($r = 0,04$). Per tant, la significació del grup de colons i de jornalers a cada municipi s'haurà d'explicar per a la incidència d'altres variables (estructura de la propietat; contractació agrària; migracions temporals de treballadors assalariats entre les viles, etc. etc.), a més, com abans hem advertit, de les servituds derivades de les mateixes fonts. A l'espera d'una recerca més aprofundida que ho confirmi, això s'ha d'entendre en el sentit que la presència de colons — pagesos benestants — no implica cap tipus de proletarització del camperolat, i que, per tant, no es tracta d'un trencament de l'organització agrària tradicional, és a dir, tal com havia romàs sota l'hegemonia dels senyors de la terra des de, com a mínim, la segona meitat del segle XVI.

³³ Manquen les dades dels jornalers de Santa Maria i Santa Eugènia. Estadística de 1834. Pel càlcul dels coeficients hem utilitzat la fórmula emprada correntment, és a dir:

$$r = \frac{N \sum XY - \sum X \sum Y}{\sqrt{[N \sum X^2 - (\sum X)^2] [N \sum Y^2 - (\sum Y)^2]}}$$

— *Percentatge d'ejornalers i salari màxim (en diners) (quadre ordenat segons el percentatge de jornalers).*³⁴

Quadre VII

Municipis	% jornalers	Salari màxim	Municipis	% jornalers	Salari màxim
Porreres	50,05	66	Orient	14,86	36
Felanitx	32,06	72	Pollença	14,19	72
Marratxí	28,05	72	Artà	13,33	84
Maria	25,86	66	Vilafranca	12,77	24
Sta. Margalida	24,24	72	Costitx	11,65	108
Calvià	24,18	72	Sa Pobla	9,77	120
Puigpunyent	23,42	48	Escorca	8,55	36
Son Servera	23,16	84	Biniali	7,06	108
Sencelles	21,10	108	Llucmajor	4,50	84
Bunyola	17,06	36	Galilea	2,54	48
Capdepera	16,74	84			
Estellencs	16,11	48	r =	— 0,05	
Montuiri	15,95	72	C. D. =	0,0025	

No existeix relació entre el nombre de jornalers (expressats en percentatge respecte de la població total) i el salari màxim percebut per aquests: el coeficient de correlació és de $r = -0,05$. El salari màxim, per tant, no depèn de l'abundància o mancança de treballadors assalariats a un municipi. La necessitat de jornalers podia ser subsanada, per exemple, mitjançant la migració temporal o diària de pagesos de pobles veïns sobrats de braços.

³⁴ Manquen les dades dels jornalers de Santa Maria i Santa Eugènia. Estadística de 1834. Pel que fa als jornals, cal tenir present: 1) es tracta de jornals diaris. 2) la diferència entre un jornal "eixut" i un de "mantingut" era d'un sou. Per aquestes qüestions, vegeu J. SUAÚ, op cit., 1979, vol. I: p. 295, nota 38.

— *Percentatge de colons i salari màxim (en diners) dels jornalers (quadre ordenat segons el percentatge de colons).*

Quadre VIII

Municipis	% colons s/ total població	Salari màxim	Municipis	% colons s/ total població	Salari màxim
Escorca	10,26	36	Montuiri	1,34	72
Felanitx	6,04	72	Llucmajor	0,90	84
Puigpunyent	3,22	48	Sta. Eugènia	0,73	120
Orient	3,21	36	Porreres	0,68	66
Sta. Margalida	2,68	72	Son Servera	0,60	84
Artà	2,16	84	Sencelles	0,54	108
Capdepera	2,09	84	Sa Pobla	0,51	120
Maria	2,05	66	Galilea	0,46	48
Calvià	1,96	72	Sta. Maria	0,45	120
Bunyola	1,88	36	Biniali	0,00	108
Marratxí	1,74	72	Costitx	0,00	108
Pollença	1,60	72			
Vilafranca	1,58	24	r =	-0,49	
Estellencs	1,48	48	C. D. =	24,01 %	

Sembla, en canvi, existir algun tipus de relació —inversa ($r = -0,49$)— encara que certament feble, entre el percentatge de colons i el salari màxim assolit pels jornalers. Malgrat ser conscients que una correlació tan feble imposa fortes limitacions, i tenir present el que indicavem abans respecte de la inexistència de relació entre el nombre de colons i el de jornalers, creiem que, en línies generals —i aquesta hipòtesi hauria de matisar-se per cada municipi en funció del pes i significació del grup de colons i de jornalers— la presència de colons, que, en certa mesura implica un major control, si de cas, del procés de treball, contribueix —encara que no substancialment— a limitar el nivell del salari màxim dels jornalers. Tanmateix no es pot oblidar que un $r = -0,49$ suposa que el comportament de la variable salari màxim vindria explicat, com a màxim, en un 24 % pel comportament de la variable nombre de colons. És precís, idò, subratllar la debilesa de la correlació.

— *La comparació dels salaris (en diners) mínims i màxims dels jornalers per zones permet obtenir una sèrie de conclusions:* ³⁵

Quadre n. IX

Zona	Salari màxim	Salari mínim	Zona	Salari màxim	Salari mínim
<i>Reiguer</i>			<i>Llevant</i>		
Santa Maria	120	48	Artà	84	36
Santa Eugènia	120	48	Capdepera	84	36
Marratxí	72	48	Son Servera	84	36
<i>Pla</i>			<i>Migjorn</i>		
Sa Pobla	120	66	Felanitx	72	48
Biniali	108	42			
Costitx	108	42	<i>Muntanya</i>		
Sencelles	108	42	Pollença	72	30
Llucmajor	84	48	Estellençs	48	36
Montuiri	72	42	Galilea	48	36
Santa Margalida	72	36	Puigpunyent	48	36
Porreres	66	48	Bunyola	36	36
Maria	66	36	Escorca	36	36
Vilafranca	24	24	Orient	36	36

L'ordenació de les diferents zones segons la mitjana aritmètica de les diferències entre els salaris màxims i mínims, quedaria així:

Quadre n. X

Zona o comarca	\bar{X} de les diferències entre el salari màxim i mínim (en diners)
Sa Pobla, Sencelles, Costitx i Biniali (Pla)	63
Reiguer	56
Llevant	48
Pollença	42
Pla (sense Sa Pobla, Sencelles, Biniali, Costitx i Vilafranca)	30
Muntanya (sense Pollença)	6

³⁵ L'ordenació dins de cada zona o comarca s'ha fet d'acord amb els següents criteris: en primer terme, en funció del salari màxim; en segon, en el cas de coincidència, entre varis municipis, s'ha acudit al salari mínim, i, si encara persistia la coincidència a l'ordenació alfabètica.

És evident que una mitjana aritmètica de les diferències entre salaris màxims i mínims més elevada reflecteix l'existència d'una major diversitat d'activitats agràries o no agràries, i cultius — a la zona de Muntanya, que és la que presenta menors oscil·lacions de salaris, palesa el monocultiu oliverer —, i, amb tota seguretat, una estructura de propietat menys concentrada. Ens sembla que aquest quadre s'ajusta perfectament a la realitat històrica del moment estudiat, i, en aquest sentit, són prou il·lustratives les diferències entre pla i muntanya.

A Llevant, la coincidència entre els salaris màxims, per una banda, i els mínims, per l'altra, és total. El mateix s'observa al Raiguer (si exceptuem el salari màxim de Marratxí que és sensiblement més baix que els de Santa Maria i Santa Eugènia). A la Muntanya, tret del cas de Pollença que pelesa el salari màxim més alt i el salari mínim més baix, tots els municipis mostren el mateix salari mínim (3 sous), mentre que els salaris màxims no presenten variació respecte al mínim en el cas de Bunyola, Escorca i Orient, i són de 4 sous a Galilea, Estellençs i Puigpunyent. Al Pla, no constatem cap coincidència entre els salaris màxims i mínims dels diferents municipis.

És interessant el comportament de Pollença — municipi de Muntanya — que se separa nítidament de la resta de pobles d'aquesta zona, aproximant-se molt més als del Pla i sobretot als de Llevant — cal recordar, a més, que Pollença i Artà són zones productores d'oli —. Encara que amb força cautela, podríem assenyalar que aquest municipi dona un elevat nombre relatiu de telers, i que les seves dades permeten deduir un cert pes d'activitats no agràries, com després veurem.

Els *salaris màxims més elevats* es donen al Raiguer, Pla (municipis de Sa Pobla, Sencelles, Biniali, Costitx i Lluçmajor), Llevant, Migjorn, Pla (Santa Margalida, Montuiri, Perreres i Maria), Pollença i Muntanya, per aquest ordre. Els *salaris màxims més baixos* s'obtenen a Muntanya i a Vilafranca. Els *salaris mínims més alts* són els de Raiguer, Migjorn i la majoria dels municipis del Pla (Sa Pobla, Lluçmajor, Perreres, Costitx, Biniali, Montuiri i Sancelles). Els *salaris mínims més baixos* els trobem a Muntanya, Llevant, alguns municipis del Pla (Santa Margalida i Maria); tots ells són tan sols de 3 sous, excepció feta de Pollença (2 sous 6 diners) i Vilafranca (2 sous) .

Agricultura: activitat econòmica predominant. Feble pes de les activitats no agràries.

L'agricultura era — tal com es despren de les fonts — l'activitat econòmica predominant i les altres activitats li eren, per tant, totalment subordinades.

La incidència de l'agricultura sobre la vida social i econòmica de l'illa era aixafant, tant en el sentit que la producció de queviures — la recerca de la subsistència treballant la terra — era l'afer peremptori de la majoria de la població, com perquè l'excedent extret per la classe dominant provenia, directament (renda de la terra) o indirectament (censos; censals) del sector agrari. Així, es pot afirmar clar i net que tothom, de qualque manera, depenia de l'agricultura.³⁶ Per tant, donat el seu caire hegemònic dins l'illa, l'agricultura condicionava el ritme de tota la vida mallorquina: repercutia sobre l'evolució i ritme demogràfics (mitjançant les crisis de subsistències, les caresties), sobre la fiscalitat pública i privada, etc. etc. No és estrany, doncs, que l'enquesta de 1800 i l'estadística de 1834 subministrin indicacions sobrades al respecte.

1) Al 1800, el total de veïns dedicats a activitats no agrícoles és el següent:

Quadre n. XI ³⁷

	Veïns	Total població	Total veïns dedicats a activitats no agrícoles	% sobre	
				Veïns	Total població
Algaida	680	2.754	66	9,71	2,40
Artà (i sufraganis)	1.377	5.576	145	10,53	2,60
Binissalem (i sufraganis)	630	2.552	102	16,19	4,00
Bunyola (i sufraganis)	369	1.494	29	7,86	1,94
Campanet	636	2.576	70	11,01	2,72
Campos	625	2.530	36	5,76	1,42
Deià	222	900	10	4,50	1,11
Felanitx	1.903	7.709	87	4,57	1,13
Llucmajor	1.654	6.700	277	16,75	4,13
Manacor	1.644	6.658	328	19,95	4,93
Marratxí	266	1.079	6	2,26	0,56

³⁶ Per altra banda, cal tenir present, i valorar en la seva cabal transcendència, que la terra, mitjà de producció fonamental, era, precisament per això, l'eix central de les relacions socials; la seva propietat — eminent i/o útil — concedia al grup social que la detentava un poder quasi omnímode sobre els altres grups socials sotmesos.

³⁷ Aquest quadre l'hem obtingut a partir de les contestes dels pobles a la qüestió n. 1 de l'Apartat "De la població", que s'expressava en aquests termes: "Qual el nú-

Montuiri	355	1.436	29	8,17	2,02
Montuiri	627	2.539	43	6,86	1,69
Petra	627	2.539	43	6,86	1,69
Puigpunyent (i sufraganis)	406	1.643	11	2,71	0,67
Santanyí	647	2.620	37	5,72	1,41
Sóller	1.400	5.670	80	5,71	1,41
Sta. Maria (i sufraganis)	617	2.500	20	3,24	0,80
Sant Joan	510	2.066	24	4,71	1,16
Sencelles (i sufraganis)	731	2.961	50	6,84	1,69
Selva	786	3.182	39	4,96	1,23
Total	16.085	65.145	1.489	9,26	2,29

mero de los vecinos, familias, y casas particulares, así en la Villa, como en su territorio?". Les dades les resumim en el quadre que segueix, tot i ser conscients de les objeccions que poden ser-li adreßades.

Respostes de les viles a la qüestió n. 1 de l'apartat "De la població", de l'enquesta de 1800.

	Cases	Famílies	Veïns	Població	Relació pobl./veïns	Relació pobl./famílies
Alaró			759			
Alcúdia	282	282		1.330		4,71
Algaida			680			
Artà	1.294	1.294		5.576		4,30
Binissalem	630	630				
Bunyola			639			
Campanet			636		4,05	
Campos		602		2.530		4,20
Deià	180	190		900		4,73
Felanitx	1.702	1.702		7.709		4,52
Inca	748	759	1.080			
Llucmajor	1.553			6.700		
Manacor	1.644		1.644			
Sant Joan	403	417	510			
Sta. Margalida		727				
Sta. Maria	575	607		2.500		4,11
Marratxí	257	257		1.079		4,19
Montuiri	502	490		1.436		2,93
Petra	539	619		2.539		4,10
Porreres	760			3.025		
Sa Pobla	633	652		2.364		3,62
Puigpunyent	270	379		1.643		4,33
Santanyí			647			
Selva	682	682		3.182		4,66
Sencelles	1.515		731			
Sóller			1.400			
MITJANA					4,05	4,20

Així, la mitjana de les persones que no depenen estrictament de l'activitat agrícola ascendeix, solament, a un 2,29 % (veïns respecte del total de població), o a un 9,26 % (veïns respecte del total de veïns).

2) Quan els pobles detallen —responent a la qüestió n. 2 de l'apartat de població que demanava “Quales los medios de subsistir para los pobres, quando sanos, y quales para quando enfermos?” — quines són les ocupacions a les quals es poden dedicar els pobres, quan sans, sempre alludeixen a tasques agrícoles:

Artà: “...jornales diarios en la ocupación de labranza”.

3) L'escassa importància de les activitats “no agrícoles” també es transllueix a les contestes de les viles a la qüestió n. 4 de la secció “*De la Población*” de la mateixa enquesta, “En que puede y sulele emplearse el Pueblo para ganar su vida los días lluviosos, y de escasez de trabajo en el campo?”. La major part dels pobles responen que, fins i tot quan no hi ha treball al camp, la població continua lligada amb les activitats agrícoles:

- *treballant als monts*: Alaró; Sa Pobla (portar llenya; treballant terres ermes); Montuiri; Sóller; Santa Margalida (portar llenya).
- *netejan els estables*: Algaida; Marratxí; Petra; Santa Maria.
- *treballar l'oliva a les tafones*: Bunyola.
- *fer clots per a plantar*: Lluçmajor.
- *cavant al voltant de les oliveres*: Puigpunyent.

Alguns pobles assenyalen que mai no hi ha falta de treball o jornal el camp (*Artà*; Binissalem; Bunyola; Felanitx; Inca; Manacor; Marratxí) i que, a més a més, manca gent per a laborar els camps; en conseqüència es fa difícil pensar que restés un marge de temps per altres activitats.

Alcúdia, Binissalem, Campanet Campos, Deià, Sa Pobla, Sencelles i Selva afirmen que no disposen de cap tipus d'indústria; Petra contesta que l'única cosa que poden fer els qui no tenen feina, és demanar almoïna, i Alaró i Sóller, descansar. És difícil imaginar una societat que que palesés una absència més significativa d'activitat no agràries.

Les activitats “no estrictament agrícoles” que apareixen constata-des no semblen revestir entitat suficient com per a esdevenir succedànies de les agrícoles:

- *labors domèstiques*: Felanitx, Inca, Montuiri, Santanyí, Santa Margalida, Selva.

- *fer calça*: Alaró, Algaida, Bunyola, Deià, Marratxí, Sóller, Santa Maria, Puigpunyent.
- *fer corda*: Algaida, Artà, Deià, Montuiri, Petra, Sant Joan, Puigpunyent.
- *adobar sabates*: Algaida, Marratxí.
- *filar*: Bunyola (les dones).

4) Contestes dels pobles a la qüestions n. 3 de l'apartat "*De las fábricas y artefactos*": "Donde encuentran su despacho ó consumo todos los géneros manufacturados en la Villa, con una anotación de los estorbos que mas se opogan à su multiplicacion y adelantamientos".

Reproduïm, sintetitzat al màxim, la informació que forneixen les viles:

Quadre n. XII

Municipi	PRODUCCIÓ PER			Ciutat
	Producció pels veïns	Viles properes	Per tota l'illa	
Algaida	x			
Artà	x		x	x
Binissalem	x			x
Bunyola	x			
Campos	x			
Felanitx	x			
Sa Pobla	x			
Llucmajor	x			x
Marratxí	x			
Petra	x			
Porreres	x			
Santanyí	x			
Sóler	x			x
Santa Maria	x			
Santa Margalida	x			
Sencelles	x	x		
Selva	x			

Municipi	TRAVES				
	Manca de poder de consum	Manca de poder dels fabricants	Difícil o inexistent accés a la mar	Troben més útil l'agricultura?	No n'hi ha
Algaida	x				
Artà				x	
Binissalem			x		
Bunyola	x	x			
Campos			x		
Felanitx					
Sa Pobla					
Llucmajor					x
Marratxí					x
Petra	x				
Porreres	x				
Santanyí					
Sóller	x				
Santa Maria					x
Santa Margalida					
Sencelles					
Selva					

La majoria dels pobles declaren que no es fabriquen "géneros en la Villa", però, cas de produir-ne com aquesta es destina al propi consum de la vila. Tan sols Artà, i, en mesura inferior Binissalem, Llucmajor, Sóller i Sencelles, distribueixen teixits al mercat d'altres viles, i, sobretot, al de Ciutat. És interessant aturar-se en les traves que, d'acord amb el criteri de les viles, obstaculitzen el desenvolupament d'aquest sector, traves que tenen relació amb alguns elements que hem tocat reiteradament: la manca de poder de consum de la població, la manca de poder dels fabricants, i, el trobar més avantatjós dedicar-se a l'agricultura, i, en aquest cas, a una vila on més activitats "no agràries" hem verificat. En definitiva: predomini de l'activitat agrícola; caràcter marginal de les altres; estretor del mercat intern — manca de poder de consum de la població; manca de poder dels fabricants —; preponderància de nivell d'estricta subsistència dintre de la pagesia, etc. etc.

5) El caràcter marginal de les activitats “no agràries” el retrobem en la supeditació que, en molts casos, palesen el ritme que marca l'agricultura. Valgui com a exemple la resposta de Campanet³⁸ quan assenyala que compta amb disset teixidors mestres i onze aprenents; ara bé

“... unos y otros, con intervalos, por aplicarse algunas temporadas, a, otras cosas”.

Puntualització que no desmereix la d'Artà:

“y creo que consiste el poco fomento de estas últimas — es refiere a les fàbriques — en que pocos se dedican à fabricarlas, por preferir y considerar mas útil la labranza...”.

6) Finalment, podem observar com certes activitats, derivades directament de la producció agrària, que subministren determinats cultius (olivera; vinya), poden tenir una considerable importància que sobrepassen, en molt, la de les activitats no agràries. És el cas de Felanitx, Lluçmajor i Porreres, pel que fa al vi i de determinats pobles de muntanya, pel que fa a l'oli, llocs on l'elaboració d'aquestes produccions genera un nombre elevat de tafones i d'alambics.³⁹

³⁸ Qüestió n. 1 de l'apartat “*De las fábricas y artefactos*”: “En que consisten las de la villa y su territorio; que especies de oficios mecánicos, y que número de Oficinas y oficiales de cada una”.

³⁹ Qüestió n. 4 de l'apartat “*De las fábricas y artefactos*”, “Que número de alambiques hay en la Villa, ó su distrito, pertenecientes á los mismos moradores, y lo que cuesta de fabricación un quartín de aguardiente”.

Municipi	Nombre d'alambics	% sobre el total
Felanitx	65	27,20
Lluçmajor	44	18,40
Porreres	36	15,06
Manacor	22	9,21
Algaida	10	4,18
Santanyí	10	4,18
Sencelles	10	4,18
Campos	9	3,77
Montuiri	8	3,35
Santa Margalida	7	2,93
Santa Maria	6	2,51
Petra	4	1,67
Alcúdia	3	1,26
Artà	3	1,26
Binissalem	2	0,84
Total	239	100,00

L'“Informe” no subministra dades fiables sobre el nombre de tafones.

Al 1834, trobem la població classificada d'acord amb les categories "propietaris"; "colons"; "simples jornalers"; "pastors"; "fabricants"; "pescadors"; "obers assalariats" i "comerciants". La mitjana dels percentatges de "fabricants" i "obers assalariats" dels pobles que consten a l'estadística són els següents:

Quadre n. XIII

	% sobre	
	Total població municipis	Total veïns
"Fabricants"	1,94	7,36
"Obrers assalariats"	0,71	2,96
Total	2,65	10,32

Cal comparar aquests percentatges amb el que al començament d'aquesta secció indicavem respecte de l'enquesta de 1800: el feble pes de les activitats "no agràries" dintre del conjunt de la pagesia mallorquina. Per contra els veïns lligats directament amb l'agricultura representen:

Quadre n. XIV

	% sobre	
	Total població municipis	Total veïns
"Propietaris"	13,27	22,60
"Colons"	1,75	2,98
"Simples jornalers"	29,00	49,40
Total	44,02	74,98

La informació que facilita aquesta estadística quadra, perfectament, amb la que proporciona l'enquesta de 1800 que acabem d'analitzar. L'escassa entitat de les activitats no agràries vindria verificada per:

Quadre n. XV ⁴⁰

	Municipi	N.º de telers	N.º habitants per teler (relació/ habitants/telers)	N.º de fabricants	N.º d'obres	N.º d'obres per teler
Llevant	Artà	44	85,27	22	0	0
	Son Servera	13	128,85	11	2	0,15
	Capdepera	6	199,17	5	0	0
Migjorn	Felanitx	40	216,18	40	0	0
Pla	Llucmajor	84	84,40	84	0	0
	Sta. Margalida	25	79,04	25	0	0
	Sa Pobla	21	138,90	7	0	0
	Sencelles	19	116,26	15	4	0,21
	Costitx	16	68,69	8	8	0,50
	Montuiri	16	121,50	0	0	0
	Porreres	15	243,73	0	0	0
	Biniali	8	53,13	4	4	0,50
	Maria	2	464	2	0	0
Vilafranca	0	—	0	0	—	
Raiguer	Santa Maria	15	119,47	14	0	0
	Santa Eugènia	2	275,50	2	0	0
	Marratxí	1	1.490,00	0	0	0
Muntanya	Pollença	34	165,82	34	0	0
	Bunyola	2	797	2	0	0
	Galilea	1	433,00	1	1	1
	Estellencs	1	540,00	1	1	1
	Puigpunyent	1	777,00	1	1	1
	Escorca	0	—	0	0	0
	Orient	0	—	0	0	—

⁴⁰ L'ordenació dels municipis dins de cada zona s'ha fet d'acord amb el nombre de telers. En el cas d'un mateix nombre de telers entre dos o més municipis s'ha acudit a la relació d'habitants per teler. Si persistia la igualtat, s'ha procedit a la simple ordenació alfabètica.

1) La relació del nombre d'obrers per telers posa de manifest que en la majoria de casos els "fabricants" no són més que artesans o pagesos que treballen el seu propi teler però que, per regla general, no disposen més que d'un sol teler. Les activitats "no agaràries", no aglutinen, idò, un nombre relevant de treballadors assalariats. És significativa, sobre aquest punt, la resposta de la vila de Calvià:

"Trabajan los mismos dueños por cuenta propia".

"Los mismos dueños trabajan en ellos diariamente".

i encara més, les de Puigpunyent, Estellençs i Galilea, quan subratllen que els qui feinegen els telers ho fan esporàdicament.

2) L'elevada relació existent entre el nombre de telers i el d'habitants. En el millor dels casos (Biniali) trobem un teler per cada 53,13 habitants. Només en el 20,83 % dels municipis considerats hi ha un teler per menys de 100 habitants; en el 29,17 % topem amb un teler per cada 100 a 200 habitants; en el 20,83 % tan sols hi ha un teler per cada 200 a 500 habitants; en el 16,67 % dels casos, la relació és d'un teler per més de 500 habitants; per últim, en un 12,50 % dels municipis no consta cap teler.

3) De totes maneres, la conclusió a què hem arribat que les activitats no agràries són poc rellevants, parlant en termes generals, distorsiona la realitat illenca en el període estudiat. L'anàlisi separada de cada comarca posa en evidència que la presència de telers és molt més significativa al Pla, després a Llevant i a Migjorn; que és més diluïda al Raiguer i pràcticament inexistente a la zona de Muntanya. Sembla, així, que es pot avançar la hipòtesi — suggerida pel quadre XVI, elaborat a partir de la informació subministrada per l'Apeo de Garay i les dades sobre telers de l'estadística de 1834 — que existia alguna relació entre menor concentració de la propietat, cas del Pla, i major nombre de telers.

Efectivament, tal com avançàvem, les zones de Muntanya amb predomini de la gran propietat, són les que donen la relació més alta d'habitants per teler. És la zona on es comprova la, pràcticament, inexistència de telers i els efectes que l'acompanyen — baixos salaris mínims, però també baixos salaris màxims — (veure quadres IX i XV). Aquí, l'excepció és, novament, Pollença: presència de telers, salari màxim més alt que a la resta de la zona i, sorprenentment (o no!), és un municipi on predomina la petita propietat. El Llevant sembla aproximar-se a un òptim: mitjana propietat, considerable presència de telers i el tercer salari màxim més alt dels recollits en el quadre IX. És el cas d'Artà i Capde-

Quadre XVI

Zona	Municipi	Extensió propietat (hes.)	N.º de propietats	Extensió mitjana propietat	N.º de telers	Relació habitants/telers
Muntanya	Puigpunyent (i sufraganis)	4925,9305	76	64,81	3	583,33
Muntanya	Bunyola (i sufraganis)	7113,7988	112	63,52	2	921,50
Llevant	Artà	8684,4215	647	13,42	44	85,27
Llevant	Capdepera	2772,1356	233	11,90	6	199,17
Raiguer	Sta. Maria (i sufraganis)	4467,0767	518	8,62	17	137,82
Llevant	Son Servera	2226,7060	338	6,59	13	128,85
Muntanya	Pollença	7435,4204	1130	6,58	34	165,82
Pla	Montuiri	3942,1650	711	5,54	16	121,50

pera, però també el de Son Servera on predomina la petita propietat. Els municipis del Raiguer, i l'únic municipi del Pla sobre el qual disposem d'informació pel que fa a l'estructura de la propietat, presenten trets comuns: petita propietat, important presència de telers, i un salari màxim que és el més alt de tots en el cas del Raiguer (Santa Maria i Santa Eugènia) i que presenta un nivell intermedi en el cas del Pla (Montuiri). Malauradament ens manca la informació de l'Apeo de Garay per municipis importants quant a la presència de telers i d'alts salaris màxims (és el cas de Felanitx, Sa Pobla, Lluçmajor, Sta. Margalida, Sencelles, Costitx, Porreres, Biniali), la qual cosa ens obliga a insistir un cop més en el caràcter provisional de la hipòtesi que avançàvem sobre aquest punt.

4) Finalment, la poca transcendència de les activitats que ens ocupen es manifesta, també, en determinats aspectes d'ordre secundari, que recull l'estadística:

— a la majoria de viles no apareixen màquines de cap tipus,

— els articles de comerç, d'importació i exportació, que trobem pormenoritzats, són, en la seva immensa majoria, queviures.⁴¹

Anàlisi de les activitats no agràries.

Aquestes, ja ho hem vist, no revestien importància dintre de l'economia i la societat mallorquina. Ara bé, malgrat no suposar una activitat susceptible d'esdevenir substitutiva de l'agrícola dins del món rural, és inqüestionable que es desenvolupaven dins d'aquestes activitats no estrictament agrícoles. Les enquestes forneixen nombroses indicacions al respecte i algunes d'elles ja han estat objecte de comentaris a altres seccions d'aquest treball. Així, a les contestes de les viles a la qüestió n. 4 de població,⁴² trobem al·lusions a mesters com "fer calça"; "fer corda"; "filat"; "treballar garballons"; "arreglar sabates", etc. Felanitx⁴³ precisa que envia gerres a Ciutat, Campos, Porreres, Santanyí... El quadre n. XII posava en evidència que alguns pobles (Artà, Binissalem, Lluçmajor, Sóller) portaven a vendre productes manufacturats a Ciutat. Especialment cal fer de les "obras de palmito" (garballons), de les quals donen indicis varies viles particularment les de Llevant.⁴⁴ El que ens interessa tractar ara és la naturalesa d'aquestes ocupacions.

-
- 41 *Artà*: — articles de tràfic interior: grans; llegum; oli; bestiar.
 — articles que s'importen: grans; llegums; espècies; aiguardent; vi.
 — articles que s'exporten: grans; llegums; oli; ametles; bestiar; cànem.
- Bunyola*: — tràfic interior: oli; carbó; llenya.
- Montuiri*: — articles de tràfic interior: porcs.
 — articles d'exportació: queviures; vi.
 — article d'importació: queviures; aiguardent.
- Pollença*: — tràfic interior: queviures; productes agraris.
 — articles d'exportació: productes agraris; queviures; carbó i bestiar.

42 Enquesta de 1800, "En que puede y suele emplearse el Pueblo para ganar su vida los días lluviosos, y de escasez de trabajo en el campo?".

43 Qüestió n. 3 de l'apartat "*De las fábricas y artefactos*", de l'enquesta de 1800.

44 Capdepera exporta "obras de palmas", unes 300 càrregues. Le càrrega era una unitat de mesura que tenia diferents valors segons l'objecte mesurat i segons les comarques, però que en general coresponia a la quantitat que podia portar una bèstia. Sobre aquesta qüestió, vegeu M. PALMER VERGER, "La industria del palmito en Mallorca", *Estudios Geográficos*, 1958, vol. XIX, n. 72, pp. 337-352. El "palmito" és una fibra dura procedent de les fulles de la planta *Chamaerops humilis*. Es tracta d'una planta que no assoleix una altura elevada, no sol sobrepassar el metre i que creix espontàniament a frec de la Mediterrània, especialment a la seva conca occidental, formant part del "maquis". A Mallorca, que mai no es sembrà, era particularment abundosa a les dues zones muntanyoses (Tramuntana i Llevant), precisament on més intensament es manufacturava; creix des del litoral fins als 800 m. a tota classe de terrenys: calcaris, silisis, argilegoses, etc.) però principalment als primers, que són els que més abunden a l'illa. La recolecció es feia durant els mesos de juliol i agost i la realitzaven els homes — els quals passa-

A efectes d'anàlisi, hem dividit les activitats rurals, no agrícoles, en dues seccions:

- I) les relacionades amb els tallers menestrals.
- II) les que giren al voltant dels telers.

I) El caràcter típicament rural — en el sentit de ser pròpies de *qualsevol* comunitat rural — dels quefers menestrals els diferents municipis, es posa de relleu en la inexistència de correlació entre el percentatge dels menestrals i el salari màxim dels jornalers.

Quadre n. XVII. Salari màxim. Menestrals.⁵³

Municipi	% menestrals	Salari màxim
Marratxí	0,40	72
Sta. Maria i sufraganis	0,53	120
Felanitx	0,53	72
Sencelles i sufraganis	0,54	108
Puigpunyent i sufraganis	0,63	48
Artà i sufraganis	0,74	84
Sta. Margalida i sufraganis	0,76	66
Montuiri	0,93	72
Bunyola i sufraganis	1,14	36
Llucmajor	2,19	84

$r = -0,14$

La interpretació que se'n pot fer d'aquestes dades és que les activitats menestrals no suposen una font d'ingressos pel pagès. En altres termes, que no suposen un focus d'atracció dels treballadors del camp. Les activitats menestrals són, per tant, exclusivament les imprescindibles din-

ven moltes vegades tota la setmana a les garrigues dedicats a aquesta tasca —, perquè l'arrabassar els garbellons requeria força i perquè, a més, s'havia de recolectar a terrenys abruptes. Un cop recollida la palma, se la deixava secar durant unes setmanes per a sotmetre-la, després, a certes manipulacions abans de poder-la emprar en el tremat, feina que executaven, normalment les dones, i, a vegades també els nins. La labor es feia a mà, entrellaçant un nombre variable de lacímies, segons l'amplària i la resistència que es pretenien; s'obtenia, així, la llatra. La llatra cosida en espiral amb lacímies del mateix garballó, o bé amb fil, formava el cos, de l'objecte a elaborar. Es fabriquen a partir d'aquesta matèria prima: graneres i graneretes, lligaments agrícoles, seients, espalleres de cadires, senalles, cabassos, cistelles, esterinyadors, escombralls, covos, xàvegues, estores, ventalls, ventadors, diversos tipus d'envasos, capells d'homes, de dones i per bèsties, fundes, mampares, portamonedes, joguines, etc. etc.

El fruit i tall del garbelló — que és també comestible — s'utilitzava sobretot per a alimentar bestiar (porcs; cabres) que pastura per la garriga.

tre de qualsevol comunitat rural, i en cap moment actuaran com a element dissolutiu d'aquests, sinó que, pel contrari, serviran de complement lògic al seu funcionament cotidià. Precisament per això mateix, no guarden els tallers artesans cap tipus de relació⁴⁵ amb l'existència o inexistència de telers als municipis, tal com es reflecteix en el següent quadre.

Quadre n. XVIII.⁴⁶

Municipis	Telers i tallers artesans		
	relació habitants/telers	relació habitants/ tallers artesans	
Marratxí	1.490	64,78	
Bunyola	797	318,80	
Puigpunyent	777	86,33	
Estellencs	540	180	
Maria	464	92,80	
Galilea	433	86,60	
Santa Eugènia	275,50	34,44	
Porreres	243,73	146,24	
Felanitx	216,18	151,70	
Capdepera	199,17	149,38	r = 0,17
Calvià	178,50	119,00	
Sa Pobla	138,90	72,93	
Son Servera	128,85	186,11	
Montuiri	121,50	92,57	
Santa Maria	119,47	40,73	
Sencelles	116,26	56,64	
Artà	85,27	134	
Llucmajor	84,40	87,53	
Santa Margalida	79,04	104	
Costitx	68,69	99,91	
Biniali	53,13	60,71	

⁴⁵ Les dades de menestrals corresponen a l'enquesta de 1800, d'aquí que els pobles sufraganis estiguin inclosos dintre del poble matriu, al tenir present la minsa representativitat d'una correlació establerta a partir solament de deu observacions.

⁴⁶ Volem advertir de la dificultat de precisar l'autèntic contingut del terme "artesà" — de la mateixa manera que "menestral" — ja que, en molts casos, segurament es tracta d'ocupacions que no representen més que la simple i lògica perllongació de les feines del camp: pagès/ferrer, fuster/pagès, etc. No consta informació de tallers artesans a Orient, Escorca, Pollença i Vilafranca.

II) El lli, el cànem i la llana foren les úniques fibres teixides durant molts segles, com a tants d'altres llocs. La filatura i el teixit de cànem eren les que més sovintejaven, com ha assenyalat V. M.ª Roselló,⁴⁷ a la indústria domèstica, cosa que no succeïa amb tanta freqüència pel que fa el lli i la llana. La producció més corrent era un drap força bast anomenat burell, d'ús corrent a la ruralia.⁴⁸

La sistematització de les dades contingudes a l' "Informe" (1800) i a l' "Estadística" (1834) permet formular dues hipòtesis:

La primera, que l'existència de telers, de la mateixa manera que la producció i comercialització dels teixits, no semblen respondre, en la majoria dels casos, a iniciatives internes dels municipis.

La segona, que la presència de telers, encara que de significació marginal, suposa un cert poder d'atracció per a la mà d'obra assalariada agrícola.

1.ª *El primer* supòsit es fonamenta sobre evidències disperses, però, creiem, suficientment sòlides. Així, trobem referències a comerciants que entreguen telers i matèria prima — especialment llana — els teixidors (paraires i/o pagesos) i s'encarreguen, després, de comercialitzar el producte acabat:

47 V. M.ª ROSSELLÓ, op. cit., 1964; p. 442.

48 És interessant recollir el que contesten les viles a la qüestió n. 2 inclosa a l'apartat "*De las fábricas y artefactos*", plantejada en aquests termes: "De que especie son los tejidos que se fabrican y que cantidad de lanas, estambres, seda, algodón, lino o cáñamo pueden consumir anualmente":

- *No en fabriquen*: Alaró, Alcúdia, Deià, Puigpunyent, Selva.
- *Algaida*: teixits de llana, lli i cànem.
- *Artà*: cànem; lli llana; llana i estam.
- *Binissalem*: cànem; poca llana i poc lli.
- *Bunyola*: draps.
- *Campos*: llistes de cànem, llana grosera.
- *Campanet*: brinet (de lli o cànem); drap, estam i llana, filades.
- *Felanitx*: cànem o lli; algunes vegades es berregen en cotó.
- *Llucmajor*: lli; cànem; llana, estam.
- *Manacor*: llana i estam; llista de lli; roba de lli.
- *Marratxí*: teles de sac; llistes i teles de lli i cànem.
- *Montuiri*: cànem i llana comuna.
- *Petra*: teles de lli, blanques o retllades.
- *Porreres*: llanes; estams; llins; cànems.
- *Sencelles*: llana; lli; cànem.
- *Sant Joan*: teles blanques i ratllades.
- *Santa Margalida*: estam i lli, poc; cànem.
- *Santa Maria*: teles de sac; llistes i pocs de lli.
- *Santanyí*: teles, draps (cànem i lli).
- *Sóller*: llistes ordinàries; teles per llençols i camises; draps i estam.
- *Sa Poble*: llana i cànem.

Felanitx: "Ay Pelayres unos quatro, igual nuenmro de texedores, cuyas manufactures no trabajan por su cuenta sino el que les entrega la lana..."⁴⁹

Sant Joan: "En esta Villa ningun Menestral travaxa de quenta suya sus manufactures".⁵⁰

De la informació es dedueix que el més corrent és que no siguin els teixidors, o pagesos, els qui porten el producte al mercat, fins i tot en aquells casos en què no depenguin — ni pel teler, ni per la matèria prima — del comerciant.

Artà: "...y se hace su extracción por medio de varios sujetos que las compran y las llevan después à los Pueblos".⁵¹

Aquest estat de coses s'evidencia, igualment, al quadre XV. El nombre de fabricants es situa per sota del de telers a Artà, Capdepera, Sa Pobla, Montuiri, Porreres, Santa Maria i Marratxí, pobles on no apareixen obrers que treballin un segon teler que pertany a un fabricant de la mateixa vila. Comptades vegades es dona la possibilitat que un fabricant pugui ser propietari de més d'un teler: Son Servera; Senelles; Biniali i Costitx.

2.ª *El segon vé avalat pel fet que l'existència de telers contribueix a pujar el salari màxim:*

Quadre n. XIX

Lloc	N.º de telers	Relació telers/habitants	Salari màxim	Salari mínim
Vilafranca	0	0	24	24
Escorca	0	0	36	36
Orient	0	0	36	36
Marratxí	1	0,0007	72	48
Bunyola	2	0,0013	36	36

⁴⁹ Contesta de la vila a la qüestió n. 1 de l'apartat "*De les fàbricas y artefactos*", 1800.

⁵⁰ Contesta a la qüestió n. 3 dels mateixos apartat i enquesta de la nota anterior "*Donde encuentran su despacho ó consumo todos los géneros manufacturados en la Villa, con una anotación de los estorbos que mas se opongan á su multiplicación y adelantamiento*". Repetim la pregunta per subratllar que la resposta del poble no es refereix exclusivament als "menestrals".

⁵¹ Veure la nota anterior.

Puigpunyent	1	0,0013	48	36
Estellencs	1	0,0019	48	36
Maria	2	0,0022	66	36
Galilea	1	0,023	48	36
Santa Eugènia	2	0,0036	120	48
Porreres	15	0,0041	66	48
Felanitx	40	0,0046	72	48
Capdepera	6	0,0050	84	36
Pollença	34	0,0060	72	30
Sa Pobla	21	0,0072	120	66
Son Servera	13	0,0078	84	36
Montuiri	16	0,0082	72	42
Santa Maria	19	0,0084	120	48
Sencelles	19	0,0086	108	42
Artà	44	0,0117	84	36
Lluçmajor	84	0,0118	84	48
Sta. Margalida	25	0,0127	72	36
Costitx	16	0,0146	108	42
Biniali	8	0,0188	108	42

telers i salari màxim $r = 0,6714$

telers i salari mínim $r = 0,2401$

salari màxim i salari mínim $r = 0,65$

En el quadre traspunta l'existència d'algun tipus de relació entre els teler/habitants i el salari màxim dels jornalers agrícoles ($r = 0,6714$), relació que cal puntualitzar que, com també es veu, el salari mínim —època de poca feina al camp— no és afectat per l'activitat que dels telers se'n pot derivar ($r = 0,2401$). De manera indirecta, això vindria corroborat per la correlació que es dona entre el salari màxim i el salari mínim dels jornalers agrícoles ($r = 0,65$). Si la fixació de les dues categories de salaris fos afectat per les mateixes variables, la correlació tendria a ser màxim ($r = 1$); si, per contra, una de les dues categories de salaris depengués d'una variable que no repercuteix sobre l'altra categoria de salari, llavors la correlació propendria a ser mínima ($r = 0$). De fet, però, topem amb una situació entremitja ($r = 0,65$) que s'amotlla força bé, pensem, a la situació real: les zones de salaris mínims més alts presenten, lògicament, els salaris màxims més alts (veure el quadre n. X). Ara bé, els salaris màxims tiren cap a una alça més accentuada en aquells municipis on hi ha telers (Santa Maria; Sa Pobla; Sencelles; Costitx; Lluçmajor; Biniali, i, també Artà, Capdepera, Son Servera i Pollença, que pelesen uns salaris màxims, pels mínims que tenen). Tanmateix, la feblesa d'aquestes correlacions, i, per això mateix, la ne-

cessitat de matisar-les, quede prou manifesta si hom compara el nombre de colons i el de jornalers amb el nombre de telers, i es situen dintre d'aquest context els nivells assolits pel salari màxim i mínim:

Quadre n. XX.⁵²

Municipi		N.º de colons	N.º de jornalers	TOTAL	% s/total població	N.º de telers	Salari màxim (en diners)	Salari mínim (en diners)
Llevant	Artà	81	500	581	15,49	44	84	36
	Son Servera	10	388	398	23,76	13	84	36
	Capdepera	25	200	225	18,83	6	84	36
Migjorn	Felanitx	522	2.772	3.294	38,09	40	72	48
	Porreres	25	1.830	1.855	50,74	15	66	48
Pla	Sta. Margalida	53	479	532	26,92	25	72	36
	Sencelles	12	466	478	21,64	19	108	42
	Llucmajor	64	319	383	5,40	84	84	48
	Montuiri	26	310	336	17,28	16	72	42
	Sa Pobla	15	285	300	10,28	21	120	66
	Maria	19	240	259	27,91	2	66	36
	Costitx	0	128	128	11,65	16	108	42
	Vilafranca	11	89	100	14,35	0	24	24
	Biniali	0	30	30	7,06	8	108	42
Raiguer	Marratxí	26	418	444	29,80	1	72	48
	Pollença	90	800	890	15,79	34	72	30
Muntanya	Bunyola	30	272	302	18,95	2	36	36
	Puigpunyent	25	182	207	26,64	1	48	36
	Estellencs	8	87	95	17,59	1	48	36
	Orient	8	37	45	18,07	0	36	36
	Escorca	24	20	44	18,80	0	36	36
	Galilea	2	11	13	3,00	1	48	36

⁵² L'ordenació dins de cada zona o comarca s'ha ajustat a la suma total de jornalers i de colons. Manquen les dades dels jornalers de Santa Eugènia i de Santa Maria. Cal tenir present el problema que suponen els percentatges sobre la població total. A la

Mercat intern.

Si alguna cosa queda ben manifesta després d'analitzar les enquestes, és el feble desenvolupament del mercat de l'illa. Trobem diversos elements indicatius al respecte:

1) Del quadre n. XII extreim la conclusió que la majoria de pobles produeix primordialment en funció de les necessitats de la pròpia vila, o, en el millor dels casos, de les viles properes.

2) A la qüestió n. 2 de l'apartat "*Del comercio o tráfico*", de l'enquesta de 1800 — "Si hay ferias ó mercados, quales los dias de la semana, mes y año, señalados à este efecto; quales asimismo los principales objetos que se venden y compran en aquellos dias, y si es mucho ó poco el concurso de compradores y vendedores" — els pobles simplement responen afirmant que no hi ha fires ni mercats.

3) A la qüestió n. 3 del mateix apartat i enquesta — "Expresarán con confianza, quales son los obstaculos que hayan apercibido estorbar su libertad, y especialmente si se exercen ó no algunos monopolios" — senzillament no contesten.

4) Altament significatiu de la migradesa del mercat intern és el que s'apunta dels camins. Totes les viles denuncien, insistentment, el seu pèssim estat, i no solament això, sinó que a més asseguren no disposar de medis per a arreglar-los.⁵³

5) L'escassa importància que s'atorga als "comerciants"⁵⁴ deriva, conseqüentment, de la limitada penetració de les relacions mercantils en aquest món. Tan sols Alcúdia, Sóller i Santa Margalida n'elludeixen algun, tot i puntualitzar la seva singularitat. La resta es decanta per negar la seva existència. Manacor, fins i tot, precisa que no es pot parlar,

majoria de casos, no s'inclouen les dones, aquest no sembla el cas de Felanitx i Porreres. Tampoc hem comptabilitat, aquí, els propietaris ja que es difícil saber exactament quan es tracta de pagesos, de pagesos i terratinents o de terratinents sols.

La massiva presència de jornalers podria ajudar a explicar l'aparent contradicció de Felanitx que, tot i comptar amb un nombre alt de telers no sembla que el salari màxim d'aquests s'hi vegi afectat.

Finalment, no hi ha seguretat, degut a la informació que faciliten les fonts, que tots els telers emprassin només a pagesos.

⁵³ Qüestió n. 4 del mateix apartat i enquesta: "En que estado están los caminos, y quales los arbitrios menos gravosos que podrian tomarse en la Villa, con el fin de constar una porcion de lo que se necesitaria, así para recomponerlos, como para construirlos de nuevo, de modo que todo el carruage pudiese executarse con carros".

⁵⁴ Qüestió n. 1 del mateix apartat i enquesta.

pròpiament, de “comerciants”, perquè les persones que se dediquen a mercadejar no gaudeixen de cabals considerables. Quan a les viles, s'identifica a alguna d'aquestes persones que animen el comerç — realitzat la detall, no pas a l'engròs — se'ls caracteritza com a xueta, taverner, botiguer, traficant, marxando, etc. i els articles objecte del seu merca-

Quadre n. XXI

Municipi	Preus blat (sous quartera)	Preus faves (sous quartera)	Preu vi (diners/quarti)	Preu llana (sous/quintal)	Preus formatge (sous/quintal)
Artà, Son Servera, Capdepera	96	60	120	168	96
Bunyola, Orient	—	—	—	144	96
Escorca	80	60	—	168	84
Felanitx	100	72	78	120	94
Llucmajor	90	60	96	144	96
Sta Margalida, Maria	80	60	96	120	94
Sta. Maria, Sta. Eugènia	112	72	144	180	120
Marratxí	112	72	124	202	96
Montuiri	—	—	—	120	60
Sa Pobla	90	75	156	168	94
Pollença	90	72	120	144	94
Porreres	80	—	—	144	106
Puigpunyent, Estellencs, Galilea	80	—	—	120	84
Sencelles, Biniali, Costitx	—	—	—	160	84
Calvià	—	—	—	96	72

$\bar{X} = 91,82$	$\bar{X} = 67$	$\bar{X} = 116,75$
$S = 11,55$	$S = 6,32$	$S = 24,29$
Coef. var. = 12,58 %	Coef. var. = 10,03 %	Coef. var. = 20,81 %
$\bar{X} = 146,53$	$\bar{X} = 91,33$	
$S = 27,27$	$S = 13,34$	
Coef. var. = 18,61 %	Coef. var. = 14,61 %	

deig consisteixen en: quincalla, queviures, vi, aiguardent; bestiar; carbó; robes; espècies.

6) Quan s'assenyalen els obstacles que frenen el desenvolupament de les manufactures,⁵⁵ molts pobles (Algaida; Bunyola; Porreres; Sóller) posen en dansa l'esquifit poder de consum que pateixen els respectius moradors. Per la mateixa raó, els objectes que consideren tindrien despatx assegurat, són els d'estricta subsistència, els queviures i no altra classe de productes. Mai no acudiran a plantejar-se la possibilitat d'una demanda interna de productes manufacturats, d'articles d'una hipotètica "indústria mallorquina".

Arribem, en definitiva, a topar amb una de les peces essencials de l'entramat mallorquí: la pobresa de gran part de la població mallorquina — conseqüència de l'explotació a què es veia sotmesa — feien que l'illa no gaudís d'un mercat intern prou estimulant. Llavors, és lògic que les activitats "no agràries" siguin marginals, perquè no podia ser d'altra manera, ¿qui es trobava en condicions de consumir els seus possibles productes? Pensem que tampoc existia un mercat ciutadà suficientment desenvolupat com per a poder subsanar aquestes mancances.

Això no obstant, l'absència de mercat intern desenvolupat — especialment de productes manufacturats — no implica la inexistència d'una certa integració del mercat de productes agraris.

El 1834, la informació que subministren les viles deixa entreveure, amb claredat, que els articles de tràfic interior eren, bàsicament, queviures i que els articles d'extracció i d'importació eren, també, productes alimencis, juntament amb bestiar, vi, aiguardent, cànem i sabó. Si ens fixem amb el quadre XXI, veurem com es dóna una certa integració del mercat en el cas de dos productes agraris essencials — cereals i faves — ja que els coeficients de variació dels seus preus són molt baixos 12,58 % i 10,03 %. Quan agafem altres preus de produccions menys importants dintre d'aquest món rural — llana, vi i, en mesura inferior, el formatge — els coeficients de variació respectius s'eleva: 27,27 % i 24,29 %; 14,61 %. És a dir, en aquest segon cas, la integració del mercat és menor.

A. SEGURA
J. SUAÚ

⁵⁵ Enquesta de 1800, qüestió n. 3 de la secció "*De las fábricas y artefactos*".